

De Menselijke Zoo: hoe stereotypen worden misbruikt

TvMR sprak met Chokri Ben Chikha

Paul Pataer & Caroline De Geest*

In 1913 was Gent de gastheer van een Wereldtentoonstelling. Met het oog op instructie en entertainment werden Senegalese en Filipijnse 'exoten' naar de Arteveldestad gehaald en hier in al hun 'authenticiteit' en 'wildheid' tentoongesteld. Naar aanleiding van de 100-jarige verjaardag gaan theatermakers Chokri en broer Zouzou Ben Chikha met het project 'De Waarheidscommissie: Expo Zoo Humain' op zoek naar antwoorden: was de 'zoo humain' werkelijk een toonbeeld van interculturaliteit of waren het mensonwaardige freakshows waaruit vooral de Westerse superioriteit moest blijken? Een gesprek over stereotypen en de gevaren ervan.

TvMR: Wat spoorde u aan om het fenomeen van de 'Zoo Humain' te onderzoeken?

Chokri Ben Chikha: In mijn artistiek onderzoek vertrek ik van de kritische waarde van 'stereotypen' als theaterteken. Stereotypen fascineren mij heel sterk. Zelf ben ik daar van jongs af aan heel snel mee geconfronteerd geweest. Ik kom uit een Tunesisch gezin en woonde in Blankenberge, nogal geïsoleerd van de Arabisch-Islamitische gemeenschap in België. Op de ene plaats werd ik totaal niet aanvaard, op andere plaatsen was ik een held. Ik kwam studeren in Gent en werd door sommigen op een voetstuk geplaatst omdat ik dreadlocks had (*lacht*). Dat fascineerde me enorm. Ik heb dit fenomeen ook altijd in mijn theaterstukken gebruikt. Wat mij vooral interesseert is op welke manier er in de podium- en mediale kunsten gebruik wordt gemaakt van stereotypen.

TvMR: Mensen reduceren tot stereotypen is in strijd met de mensenrechten. Door te werken met stereotypen deel je mensen in categorieën in, wat botst met het gelijkheidsprincipe.

Chokri: Stereotypen zijn inderdaad absoluut onverzoenbaar met het gelijkheidsprincipe, hoewel iedere mens voor het overgrote deel in stereotypen denkt. Enerzijds zeggen we dus dat we voorstander zijn van mensenrechten, anderzijds gebruiken we

allemaal stereotypen om de realiteit vatbaar te maken. Ons daarvan bewust zijn zou op zich al een grote stap kunnen zijn. Maar we kunnen er ook iets tegen doen. Wanneer we dit bekijken door het prisma van de menselijke zoo dan wordt duidelijk dat de mens stereotypen nodig heeft gehad om zijn eigen bevolkingsgroep te definiëren, om daar karakteristieken aan te geven.

TvMR: Hebben wij niet allen verschillende identiteiten die voortdurend met elkaar worden vermengd?

Chokri: Inderdaad. Amin Maalouf beschrijft dat fenomeen in zijn boek 'Moorddadige identiteiten'. Ik ben ervan overtuigd dat elk van ons zo een meervoudige identiteit heeft. Alleen slaat dat verhaal over die meervoudige identiteit niet aan bij een breed publiek. Toch blijft het belangrijk dat een organisatie zoals de Liga voor Mensenrechten, maar ook de overheid en zelfs kunstenaars, voortdurend die meervoudige identiteit benadrukken. In de periode waarin mensen werden tentoongesteld, was er nog helemaal geen sprake van een meervoudige identiteit. Men sprak er in dualiteiten: de 'exoot' en de blanke, respectievelijk de 'wilde' en de 'beschaafde'. En we zien dat zo een denkbeeld ook steeds terugkeert. Hierin schuilt dan het belang van de 'Waarheidscommissie' die wij vanaf 18 april tot 27 april 2013 in Gent willen organiseren: deze dient om parallellen te trekken tussen vroeger en nu, omdat we tot nu toe nog niet in staat zijn geweest om het debat over wat er toen is gebeurd bij een breder publiek te brengen.

TvMR: Ligt het voor ons nu makkelijker om dit debat te voeren dan 100 jaar geleden?

Chokri: Voor academici wel, maar bij het groot publiek ligt het moeilijker. We hopen hiertoe een steentje bij te dragen door het organiseren van een 'Waarheidscommissie'. Maar ook elders dient het debat te worden gevoerd over hoe wij nu onze identiteit construeren. Want onze identiteit is nog steeds op onschuldige en destructieve stereotypen gesteund, zoals 100 jaar geleden.

* Caroline De Geest is beleidsmedewerkster bij de Liga voor Mensenrechten. Paul Pataer is bestuurder van de Liga voor Mensenrechten en redactielid van TvMR.

TvMR: Niemand durft nu nog spreken over 'wilden' en 'beschaafden'...

Chokri: Dat klopt, met de 'Waarheidscommissie' zullen we proberen uit te leggen dat er eigenlijk massa's parallellen zijn; enkel de context en de manier waarop is veranderd. En daarom vind ik dat organisaties zoals de Liga of het Centrum voor gelijkheid van kansen, te vaak worden onderschat, in die zin dat men denkt dat zoiets niet meer nodig is. Maar stigmatisering doet zich nog steeds voor, alleen gebeurt dat in een andere vorm. Nu heeft iedereen toegang tot nieuwe technologieën: films, smartphones, etc. daarmee kan je opnames maken die heel erg discrimineren en stereotyperen en dat kan men dan heel snel verspreiden.

TvMR: Zijn de oerwoudgeluiden die bij momenten in de tribunes opstijgen bij voetbalclubs waar Afrikaanse voetballers spelen daarvan een uitloper?

Chokri: Het blijft een menselijke reflex je te willen positioneren ten aanzien van de ander. Toen die Senegalese mannen hier in 1913 in Gent toekwamen bestond er een heel gemengd gevoel bij de Gentse mannelijke bevolking. Die Senegalese mannen waren atletische, fysiek sterke mannen, vaak half naakt tentoongesteld. En dat terwijl Vlaanderen nog heel preuts was. Onder de Gentse mannen ontstond een gevoel van angst, een rivaliteit als het ware. Maar vooral de wetenschap, of noem het pseudo wetenschap, speelde een dubieuze rol in de 19de en begin 20ste eeuw. Wetenschappers sloofden zich uit om te bewijzen dat de zwarte de 'missing link' was tussen de aap en de mens in de evolutietheorie. Dat werd massaal verspreid en vond haar weg in de populaire cultuur en in het collectief geheugen.

TvMR: Hoe kan het dat er rond de eeuwwisseling bij de intellectuele elite van toen niet de reactie aanwezig was dat hier iets fout liep? De 'Verlichting' was toch al doorgebroken...?

Chokri: Je mag het ook niet te zwart-wit stellen. Er kwamen heus wel negatieve reacties op de 'zoo humain'. Karel van de Woestijne bijvoorbeeld schreef in fictieve brieven naar Herman Teirlinck over de Filippijnen dat dat eigenlijk wel mensen waren en waarbij hij zich de vraag stelde wat wij die mensen aandeden. Maar het is inderdaad zo dat de overgrote meerderheid van intellectuelen daar compleet geen graten in zag. En dat had te maken met het wetenschappelijk racisme vanuit die tijd. Darwin's theorie werd hier misbruikt om het blanke superioriteitsgevoel te benadrukken. Trouwens, Darwin geloofde zelf ook sterk in de blanke superioriteit maar had weinig te maken met wat men het darwinisme

noemt. Je krijgt een gigantische racismemachine vanuit wetenschap, kunst, entertainment, onderwijs, politiek en religie, dat zijn sporen nalaat tot diep in de 20ste eeuw. Dat hebben we geërfd en wat nu?

TvMR: Menselijke zoo's waren en zijn bedoeld als voyeuristisch element. Is daar begrip voor op te brengen?

Chokri: Behoeft aan instructie en entertainment zijn reëel. Maar je kan natuurlijk advocaat van de duivel spelen en zeggen dat de bezoekers van de wereldtentoonstelling ook misleid zijn. Dat waren helemaal geen authentieke dorpen. De toeschouwers kunnen zo ook zelf als 'slachtoffers' van een gigantische politieke, commerciële en religieuze racistische manipulatie worden beschouwd. Er is een basis gelegd voor een vorm van geïnstitutionaliseerd en gepopulariseerd racisme. Vandaag dragen wij hier nog steeds de gevolgen van en dat is catastrofaal. Daar zie ik ook één van de verklaringen waarom de integratie in Vlaanderen zo moeilijk lukt. En daar is zowel links als rechts verantwoordelijk voor. Maar ik voel een grotere bereidheid bij links dan bij rechts om iets aan het bedenkelijk immaterieel erfgoed, aan de donkere bladzijden uit onze geschiedenis, te doen. Rechts wordt momenteel gegijzeld door nationalistische luidop dromen van een homogene Vlaamse identiteit.

TvMR: Waarom hebt u gekozen voor een Waarheidscommissie en op welke vragen hoopt u een antwoord te krijgen?

Chokri: In 2010 was ik voor een artistiek onderzoeksproject in Senegal. Ik vertelde ginder over het bestaan van het Senegalees dorp in het Gent van 1913. Daar vielen zij volkomen uit de lucht. De Senegalezen wilden hier niet alleen meer over weten, ze vroegen ook om gerechtigheid. De 'Waarheidscommissie' moet een antwoord geven op de volgende vragen: wat is er precies gebeurd?, wat erven we ervan?, en wat doen we ermee? Naast een onderzoek naar eventuele onmenselijkheden vormen ook voorstellen tot concrete actie, en eventueel verzoening, een belangrijk aspect van een waarheidscommissie, zoals Patrick Janssens zich destijds publiekelijk verontschuldigde voor de rol van Antwerpen bij de Jodenvervolging. Samen met het publiek willen we zoeken welke inkleuring die eventuele compensaties precies moeten krijgen, want de historische afstand is hier natuurlijk veel groter dan de situatie in Antwerpen. Het feit dat de term allochtoon niet meer in Gent wordt gebruikt is al een mooi gebaar naar 100 jaar geleden. Gent kan hierin een pionier zijn, maar het mag natuurlijk verder gaan dan dat. We zouden ook heel graag de 'Waarheidscommissie: Expo Zoo Humain' naar Antwerpen en Brussel brengen, waar ook mensen

werden tentoongesteld op de Expo's, zelfs in 1958! Men lijkt beschaamd te zijn voor deze donkere bladzijden uit de geschiedenis maar wij willen dit aan het licht brengen. Laat ons er lessen uit trekken. Het zal ons helpen om na te denken over integratie en hoe we omgaan met de ander. Mocht er iets van kunnen blijven hangen in het geheugen en in onze omgeving dan zou ons dat alleen maar rijker maken.

TvMR: De 'Waarheidscommissie' kreeg als titel mee "Is onze obsessie voor identiteit niets minder dan het glijmiddel van de uitbuiting?". Graag enige duiding.

Chokri: Ik heb me hiervoor laten inspireren door Arnon Grunberg. Het is een vraag die ik mezelf nog altijd stel. Het is eveneens een provocerende vraag. Ik vind het heel goed dat men over identiteit praat, maar op het ogenblik dat men de eigen identiteit misbruikt om de ander naar beneden te halen dan wordt het ontoelaatbaar. Als de ene burger niet gelijkwaardig is aan de andere, dan zijn discriminatie en uitbuiting logische gevolgen.

TvMR: Maar iedere vorm van discriminatie of minachting is daarom toch nog geen uitbuiting?

Chokri: Nee, maar ik link dat met de economie. Op een bepaald moment wordt het uitbuiting, want als je de ander mag discrimineren, waarom zou je die dan ook niet minder mogen betalen? En dat is eigenlijk met de vrouwengeschiedenis ook zo geweest. Als je discriminatie toelaat, dan zeg je impliciet dat je ze ook mag uitbuiten. Kijk maar naar de actualiteit: men gaat aan vreemdelingen die zich inschrijven in Antwerpen veel meer geld vragen dan aan Belgen die zich inschrijven. Je zou versteld staan van het aantal migranten dat hier in België uitgeperst wordt omdat hun statuut (nog) niet in orde is. Weinigen liggen daar

wakker van omdat ze niet onze identiteit hebben; ze zijn niet één van ons.

TvMR: Is er vandaag eigenlijk wel iets fundamenteels veranderd op dit vlak?

Chokri: Je kan niet zeggen dat er niet zoveel veranderd is, in die zin dat door de globalisering, migratiestromen en technologische ontwikkelingen onze manier van kijken naar de ander ook is veranderd. Maar in essentie zijn er wel heel wat kiemen die blijven doorsijpelen. Vanaf de jaren dertig zijn veel menselijke zoo's verdwenen omdat ze geen nut meer hadden. Die rol werd gretig overgenomen door de film. Je hoeft er maar het hele oeuvre van de Hollywood films op na te kijken. De menselijke zoo kreeg een nieuwe gedaante. Het fenomeen heeft zich naast de cinema ook verlegd naar de televisie en reality-tv: Toast Kannibaal, Groeten uit Rimboe, Allez Allez Zimbabwe, Beroepen in het Buitenland... In dat opzicht zou je dus kunnen stellen dat er in essentie toch niet zodanig veel veranderd is. De drang om ons superieur te voelen ten koste van de ander is nog even groot.

TvMR: Onder de vlag van artistieke creaties wordt toch veel gedoogd...

Chokri: Absoluut! Er moet ook de vrijheid zijn om stereotypen te gebruiken en zelfs om te choqueren. Ik ben absoluut voorstander van de vrije meningsuiting maar ik ben er absoluut niet voor dat je als kunstenaar een onderdeel vormt van een stigmatiseringmechanisme. Het moet het doel zijn van kunstenaars om machtsmechanismen van de samenleving bloot te leggen, niet dat ze voor een kar worden gespannen. Daarom is het concept van een eigen(zinnige) waarheidscommissie ideaal, maar we zijn waakzaam dat we de term niet uithollen. Meerstemmigheid en dialoog is fundamenteel in een waarheidscommissie. Woord, beeld en beweging moeten ons dichterbij de waarheid brengen. Is het grootheidswaanzin? Ja dat kan, maar op zijn minst hebben we het geprobeerd hé (*lacht*).

do. 18 t/m za 20 april & do. 25 t/m za 27 april - 20u.
Oud Gerechtsgebouw
Koophandelsplein 23, 9000 Gent

www.dewaarheidscommissie.be